

6 DE INKOMENDYNAMIEK VAN DE MIDDENGROEPEN IN DE PERIODE 1989-2013

Paul de Beer

6.1 INLEIDING

In veel beschouwingen over de middengroepen wordt verondersteld dat hun inkomenszekerheid onder druk staat. De vanzelfsprekendheid van een geleidelijke stijging van het besteedbaar inkomen is verdwenen. Het risico van inkomensdaling zou zijn toegenomen. Deze groeiende onzekerheid wordt enerzijds in verband gebracht met een grotere dynamiek op de arbeidsmarkt en anderzijds met minder stabiele samenlevingsvormen. Op de arbeidsmarkt is het aantal flexibele dienstverbanden evenals het aantal zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) de afgelopen twintig jaar sterk gegroeid. Tegelijkertijd lijkt ook de vaste baan minder zekerheid te bieden: de baan voor het leven behoort tot het verleden. Wat de samenlevingsvorm betreft is vooral de toename van het aantal echtscheidingen van belang. Bovendien leven meer paren ongehuwd samen, en die samenlevingsvorm blijkt minder stabiel dan het huwelijk. Verandering van samenlevingsvorm gaat vaak gepaard met een forse verandering in het besteedbaar inkomen; denk aan een moeder die na een scheiding alleen voor de kinderen gaat zorgen. Ook het groeiende aantal alleenstaanden kan tot meer inkomensonzekerheid leiden, doordat alleenstaanden bij verlies van werk niet kunnen terugvallen op het inkomen van een partner.

Om na te gaan of de inkomensonzekerheid van de middengroepen inderdaad groeit, brengen wij de reële koopkrachtverandering van huishoudens in de periode 1989-2013 in kaart. We delen de huishoudens in inkomensklassen in op basis van hun gestandaardiseerd besteedbaar inkomen. Dit is het totale netto-inkomen van een huishouden (inclusief uitkeringen en pensioenen, en na aftrek van belastingen en premies), gecorrigeerd voor de omvang en samenstelling van het huishouden. We corrigeren het inkomen ook voor de prijsinflatie, zodat het zo goed mogelijk de koopkracht van de leden van het huishouden weerspiegelt. We beperken ons hier tot huishoudens waarvan de hoofdkostwinner tussen 25 en 60 jaar is, om overgangen van studie naar werk en van werk naar pensioen zoveel mogelijk uit te sluiten. Net als in andere hoofdstukken in deze verkenning verdelen we de huishoudens in drie groepen: huishoudens met een inkomen van minder dan 60 procent van de mediaan vormen de lage inkomensgroep, huishoudens met een inkomen van 60 tot 200 procent van de mediaan vormen de middeninkomensgroep, en huishoudens met een inkomen boven 200 procent vormen de hoge inkomensgroep. De mediaan is het middelste inkomen, dat wil zeggen dat 50 procent van de huishoudens een lager inkomen heeft en 50 procent een hoger inkomen. De mediaan

van het gestandaardiseerde inkomen bedroeg in 2013 24.927 euro voor een alleenstaande. Dit wil zeggen dat het gestandaardiseerde inkomen van de middeninkomensgroep varieert van 14.956 tot 49.854 euro. Volgens deze afbakening behoorde in de periode 2000-2013 82 procent van de huishoudens tot de middeninkomensgroep, 12,5 procent tot de lagere inkomens en 5,4 procent tot de hogere inkomens.

Omdat de middengroep een zeer groot deel van alle huishoudens omvat, onderscheiden we binnen deze groep nog vier subgroepen met respectievelijk een inkomen tussen 60 en 80 procent, tussen 80 en 100 procent, tussen 100 en 150 procent en tussen 150 en 200 procent van de mediaan (deze subgroepen omvatten respectievelijk 17, 21, 34 en 11 procent van alle huishoudens).

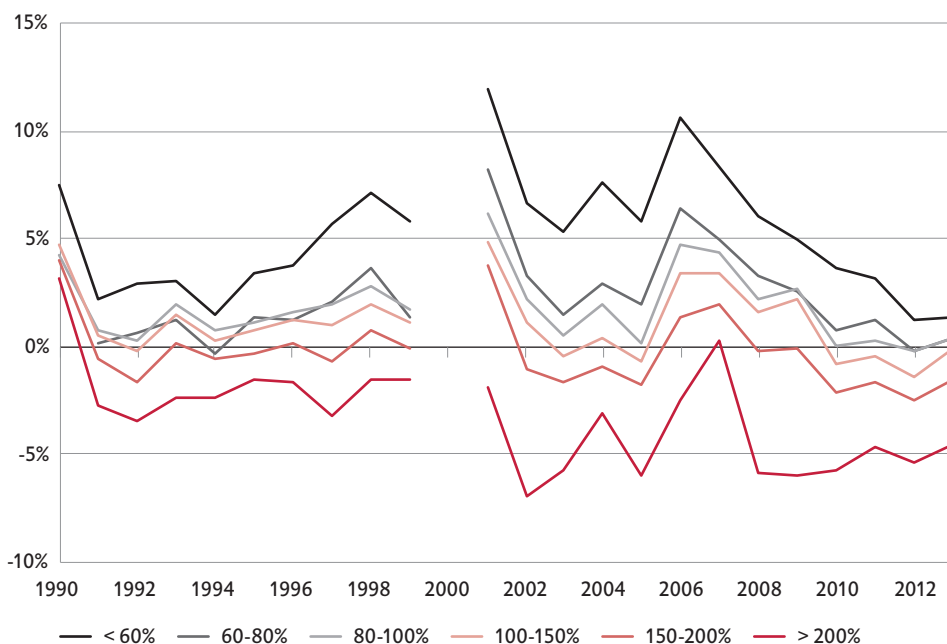
De gegevens in dit hoofdstuk zijn ontleend aan het Inkomenspanelonderzoek (IPO) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) voor de jaren 1989-2013. Het IPO is een grote jaarlijkse steekproef uit de bevolking (met in de recente jaren bijna 300.000 personen), waarvan de gegevens grotendeels zijn ontleend aan de belastingadministratie. Dit garandeert een grote mate van nauwkeurigheid van de gegevens, uiteraard alleen voor zover de belastingaangiften correct zijn. ‘Zwarte’ inkomsten en onbelaste inkomensbestanddelen (zoals vermogenswinsten) blijven per definitie buiten beeld.

Vooraf moet worden gemeld dat de hier gepresenteerde gegevens over de koopkrachtontwikkeling van de diverse inkomensgroepen afwijken van de gebruikelijke beeldvorming. Veranderingen in de koopkracht worden vaak uitgedrukt met uitspraken als “de hogere inkomens zijn er meer op vooruitgegaan dan de laagste inkomens” of “de middeninkomens staan onder druk”. Dergelijke uitspraken wekken de indruk dat men de ontwikkeling van het inkomen van bepaalde huishoudens met elkaar vergelijkt. Dit is echter niet juist. Men vergelijkt alleen het *gemiddelde* inkomen van bepaalde categorieën op twee opeenvolgende momenten, bijvoorbeeld het inkomen van de armste en de rijkste 10 procent van de bevolking. Dit zijn echter vaak niet dezelfde huishoudens. Wie in het ene jaar tot de armste of rijkste 10 procent behoort, zit het volgend jaar misschien in een andere inkomensgroep. De inkomensontwikkeling van individuele huishoudens kan dus heel anders zijn dan de ontwikkeling van het gemiddelde inkomen van de inkomensgroep waartoe zij in het eerste jaar behoren. De koopkracht van huishoudens wordt mede bepaald door toevallige factoren zoals veranderingen in de huishoudsamenstelling. Zo daalt de koopkracht als er een kind wordt geboren, omdat dan meer personen van hetzelfde inkomen moeten rondkomen. Omgekeerd stijgt de koopkracht van huishoudens als een kind het huishouden verlaat. In de analyse in dit hoofdstuk worden individuele huishoudens elk jaar opnieuw ingedeeld in een bepaalde inkomensklasse.

6.2 INKOMENSONTWIKKELING: DE JAARLIJKSE MEDIANE KOOPKRACHTMUTATIE

Figuur 6.1 toont de jaarlijkse mediane koopkrachtstijging¹ van de huishoudens in elk van de genoemde inkomensgroepen tussen 1990 en 2013 (1990 betreft de mutatie tussen 1989 en 1990, enz.). Let wel, het gaat hier niet om de inkomensontwikkeling van de groep als geheel, maar om de feitelijke koopkrachtontwikkeling van individuele huishoudens (ook wel de dynamische koopkrachtontwikkeling genoemd). Elk jaar worden personen opnieuw ingedeeld in de inkomensklasse waar zij in dat jaar toe behoren. Daarbij wordt rekening gehouden met veranderingen in de huishoudenssamenstelling. Zo zal de koopkracht bijvoorbeeld dalen als er een kind wordt geboren terwijl het besteedbaar inkomen gelijk blijft, waardoor meer personen van hetzelfde inkomen moeten rondkomen.

Figuur 6.1 Mediaan jaarlijkse koopkrachtmutatie naar inkomensklasse

Bron: CBS (IPO 1989-2013, microdata)

De lijnen in Figuur 6.1 vertonen een ‘gat’ tussen 1999 en 2001, doordat het CBS in 2000 de meting en berekening van inkomens heeft gewijzigd, waardoor de cijfers voor en na dit jaar niet vergelijkbaar zijn. Figuur 6.1 laat zien dat de koopkrachtontwikkeling in de gehele periode 1990-2013 voor lagere inkomensgroepen gunstiger was dan voor hogere inkomensgroepen. De armere huishoudens gingen per jaar

gemiddeld 5,2 procent in koopkracht vooruit² en de middeninkomensgroepen (60-200% mediaan) 1,2 procent, terwijl de hogere inkomensgroepen gemiddeld 3,3 procent aan koopkracht per jaar inboetten.

Ogenschijnlijk duiden deze cijfers erop dat de inkomensverschillen in de laatste twee decennia fors kleiner zijn geworden. Men dient zich echter te realiseren dat deze cijfers weinig zeggen over de ontwikkeling van het (gemiddelde) inkomen van de verschillende inkomensklassen als geheel (zie hierover Salverda, hoofdstuk 5 in deze verkenning). Zo klom gemiddeld één op de drie huishoudens met een laag inkomen binnen een jaar op naar de middeninkomensgroep, terwijl één op de drie huishoudens met een hoger inkomen een jaar later tot de midden of lagere inkomens behoorde. In het tweede jaar dragen deze inkomens dus niet meer bij aan het gemiddelde inkomen van de lage c.q. hoge inkomensgroep, maar aan het gemiddelde inkomen van de middeninkomensgroep.

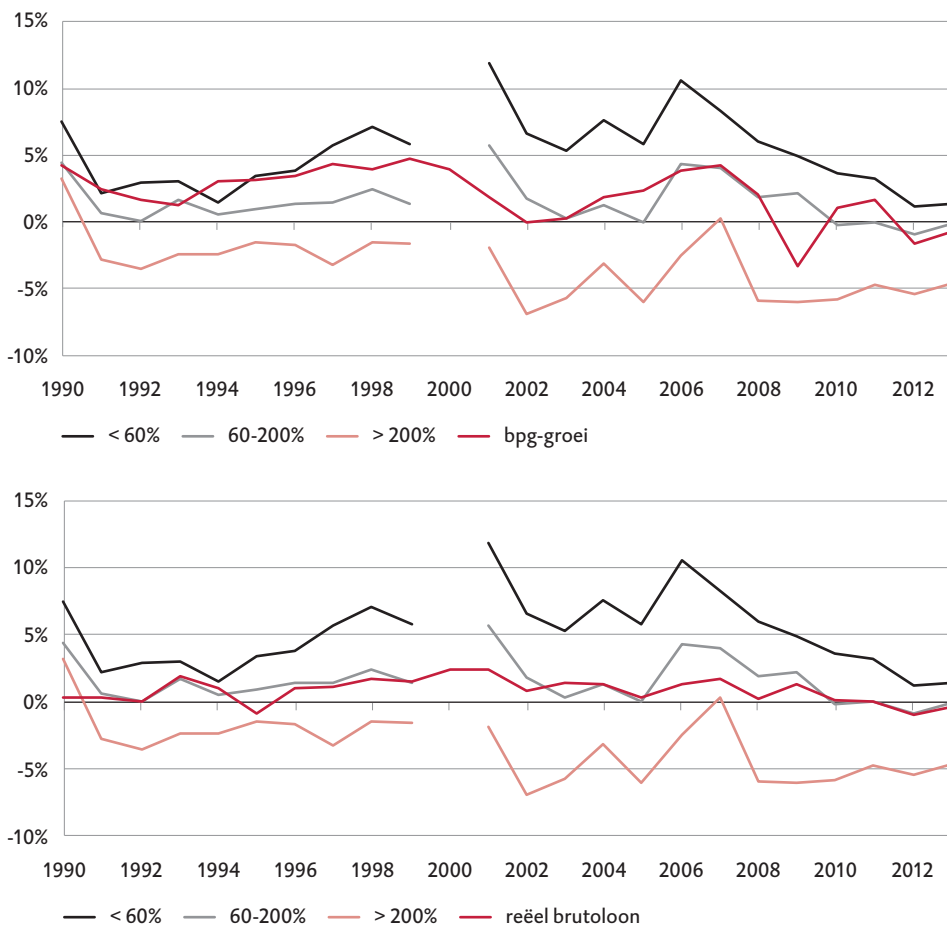
Figuur 6.1 laat verder zien dat de lagere middeninkomens (60-100% van de mediaan) vrijwel alle jaren (behalve in 1994 en 2012) in koopkracht vooruitgingen, terwijl de hoogste middeninkomens (150-200% van de mediaan) in de meeste jaren juist koopkracht inleverden. Terwijl in de jaren negentig de verschillen in koopkrachtontwikkeling tussen de hogere en lagere inkomensgroepen toenamen, in het voordeel van de lagere inkomensgroepen, zijn na 2000 en vooral na 2007 de verschillen juist weer beduidend kleiner geworden.

Het effect van de conjunctuur

De golfbeweging in de koopkrachtontwikkeling, die voor de verschillende inkomensgroepen redelijk parallel verloopt, suggereert dat deze zou kunnen samenhangen met de economische conjunctuur. Figuur 6.2 laat zien dat dit inderdaad het geval is. In de bovenste figuur is de ontwikkeling van de koopkracht van de drie inkomensgroepen afgezet tegen de economische groei (jaarlijkse stijging van het reële bruto binnenlands product, bbp) en in de onderste figuur tegen de jaarlijkse stijging van de reële bruto-lonen. Beide verklaren redelijk goed de golfbeweging in de koopkrachtontwikkeling van de middeninkomensgroep. De gemiddelde brutoloonontwikkeling is in de meeste jaren vrijwel gelijk aan de mediane koopkrachtontwikkeling van de middeninkomensgroep. Dit is begrijpelijk, aangezien het arbeidsloon voor ongeveer drie op de vijf huishoudens in de middeninkomensgroep de belangrijkste inkomensbron vormt. Alleen in 1990, 2001, 2006 en 2007 stijgt de koopkracht beduidend sterker dan men op grond van de loonontwikkeling zou verwachten. In die jaren kwam de koopkrachtontwikkeling van de middengroepen echter wel overeen met de economische groei, die toen hoger was dan de loonstijging. Dit suggereert dat de middengroepen in die jaren op een andere wijze van de economische groei hebben geprofiteerd dan via een brutoloonstij-

ging, hetzij door een stijging van niet-looninkomens (bijv. de inkomsten van zelfstandigen), hetzij door een toename van het gemiddelde aantal looninkomens per huishouden (bijv. door groei van het aantal tweeverdieners).

Figuur 6.2 Koopkrachtontwikkeling en economische conjunctuur (boven: economische groei; onder: stijging reële bruto-loon)

Bron: CBS (IPO 1989-2013, microdata)

Opmerkelijk is verder dat de koopkrachtontwikkeling van de lagere inkomensgroepen in elk jaar gunstiger is dan de bruto-loonontwikkeling, terwijl de hogere inkomens juist in elk jaar in koopkracht achterblijven bij de bruto-loonontwikkeling.

De rol van leeftijd

Dat de koopkrachtontwikkeling van de lagere inkomensgroepen in alle jaren gunstiger is dan van de hogere, zou kunnen samenhangen met de levensfase. In de lagere inkomensgroepen zitten relatief veel jongere huishoudens (van drie op de tien is de hoofdkostwinner jonger dan 35 jaar), die nog aan het begin van hun loopbaan staan. Zij wisselen vaker van baan en gaan er dan meestal in inkomen op vooruit. Ook als (jonge) alleenstaanden gaan samenwonen, gaan zij, bij een gelijkblijvend inkomen, in koopkracht vooruit, doordat bij de berekening van de koopkracht rekening wordt gehouden met de schaalvoordelen van een groter huishouden. Tot de hogere inkomensgroepen behoren juist meer oudere huishoudens (van drie op de vijf is de hoofdkostwinner 45 jaar of ouder), die vaker veranderingen doormaken die tot een koopkrachtdaling leiden, zoals een echtscheiding, arbeidsongeschiktheid of vervroegde pensionering.

Om na te gaan of verschillen in levensfase inderdaad een rol spelen bij de dynamische koopkrachtontwikkeling, onderscheiden we binnen elke inkomenscategorie vier leeftijdsgroepen, namelijk de 25-34-jarigen, 35-44-jarigen, de 45-55-jarigen en de 55-59-jarigen. Bepalend voor deze indeling is de leeftijd van de hoofdkostwinner, dat is de persoon die het hoogste inkomen in het huishouden inbrengt.

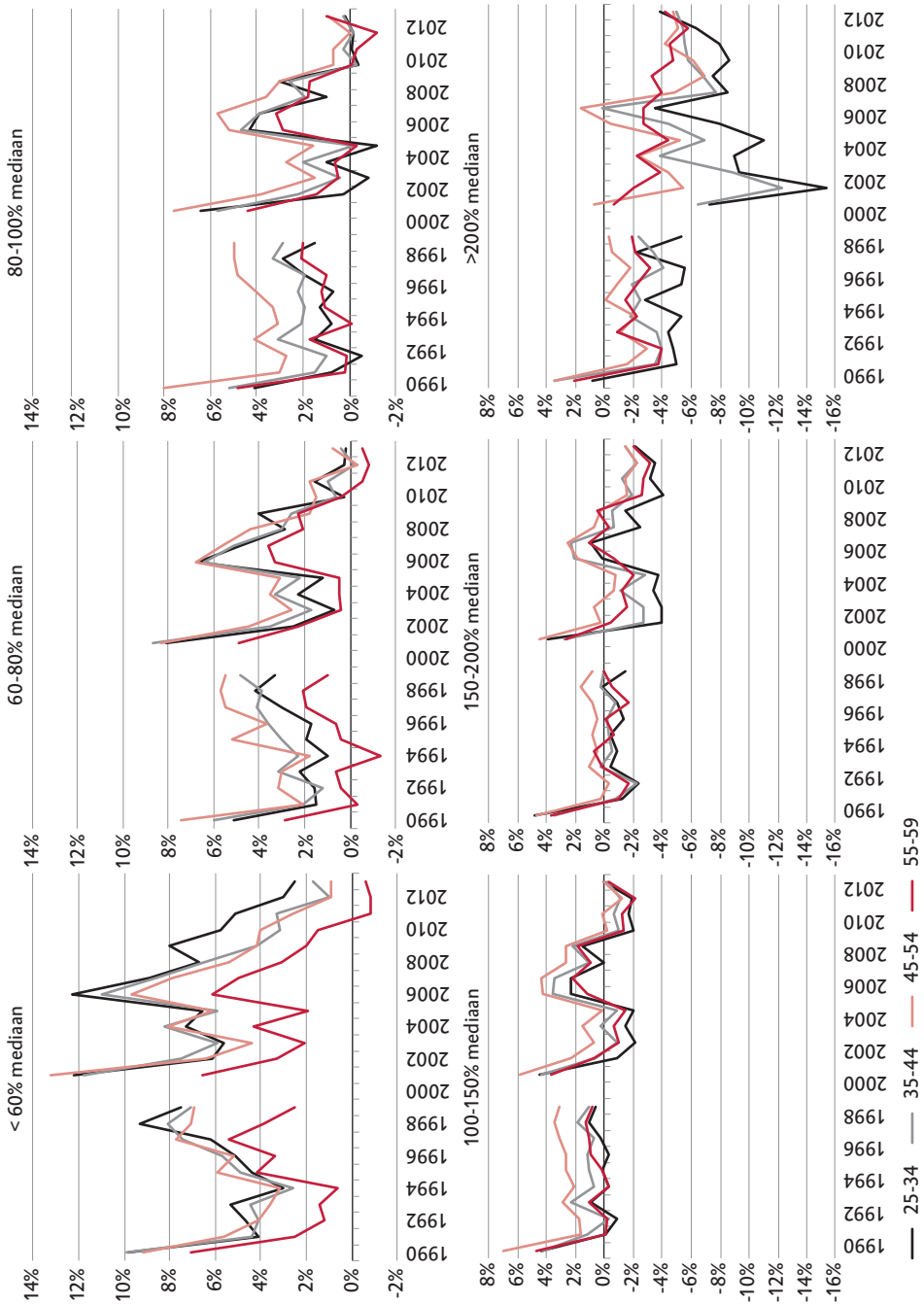
Als er inderdaad sprake is van een levensfase-effect verwachten we dat bij de lagere inkomensgroepen de koopkrachtontwikkeling van jongeren gunstiger is dan van ouderen, maar dat bij de middeninkomensgroepen juist de middenleeftijdsgroepen meer in koopkracht vooruitgaan. De oudere leeftijdsgroepen zouden in alle inkomensklassen de minst gunstige koopkrachtontwikkeling moeten vertonen.

Deze verwachting wordt door figuur 6.3 slechts ten dele bevestigd.

In de laagste inkomensklasse blijft alleen de koopkrachtontwikkeling van de oudste categorie, de 55-59-jarigen, duidelijk achter bij die van de andere leeftijdsgroepen. Het ligt voor de hand dat dit samenhangt met een relatief grote kans op vervroegde uittreding uit het arbeidsproces, door pensionering of arbeidsongeschiktheid. Tussen de andere leeftijdsgroepen zijn er echter nauwelijks verschillen. Alleen in de meest recente jaren, vanaf 2009, ontwikkelt de koopkracht van jongeren (25-34 jaar) in de onderste inkomensgroep zich beduidend gunstiger dan van de wat oudere leeftijdsgroepen. Bij de lagere middeninkomens (60-80% van de mediaan) is de koopkrachtontwikkeling van de jongeren al minder gunstig dan van de 35-54-jarigen en in de inkomensgroepen boven 80 procent van de mediaan blijft de koopkrachtontwikkeling van de jongeren het meest achter. Dit kan ermee te maken hebben dat als jongeren een wat hoger inkomen hebben, dit vaak het gevolg is van incidentele factoren, die een jaar later in een terugval in de relatieve inkomenspositie resulteren (zie ook hierna 'Regressie naar het gemiddelde'). In de middeninkomensgroepen (60-200% van de mediaan) zijn het overwegend de

45-54-jarigen die de grootste koopkrachtstijging weten te realiseren. Het is opmerkelijk dat, behalve in de onderste inkomenscategorie, de koopkracht van 45-54-jarigen steeds sterker stijgt dan van de 35-44-jarigen. Dit heeft te maken met het feit dat in de categorie 35-44-jarigen relatief veel kinderen worden geboren. Omdat na de geboorte van een kind het inkomen met meer personen moet worden gedeeld, daalt, bij een gelijkblijvend huishoudensinkomen, de koopkracht.

Figuur 6.3 Koopkrachtontwikkeling naar inkomensgroep en leeftijd

Bron: CBS (IPO 1989-2013, microdata)

Regressie naar het gemiddelde

Dat de koopkrachtontwikkeling van lagere inkomensgroepen systematisch gunstiger is dan van de middengroepen en die weer gunstiger dan van de hogere inkomensgroepen, kan ook (mede) het gevolg zijn van een puur statistisch effect, de zogenoemde regressie naar het midden. Als inkomens door toevallige factoren van jaar tot jaar fluctueren, zitten huishoudens die eenmalig een lager inkomen hebben, relatief vaak in een lagere inkomensgroep en hebben daardoor een grote kans om het volgende jaar in inkomen te stijgen. Omgekeerd zitten in de hogere inkomensgroep meer huishoudens die eenmalig een hoog inkomen hebben en die het volgende jaar vaak in inkomen zullen dalen. Deze regressie naar het gemiddelde is groter naarmate de plaats in de inkomensverdeling in een bepaald jaar sterker door toeval wordt bepaald. Dat we een sterke regressie naar het midden waarnemen, duidt er dus op dat toeval een substantiële rol speelt in de allocatie van huishoudens over de inkomensverdeling. Met toeval wordt hier bedoeld dat bepaalde factoren een eenmalige 'afwijking' van het 'gemiddelde' inkomen op langere termijn veroorzaken die niet samenhangt met de koopkrachtmutatie in het voorgaande jaar.

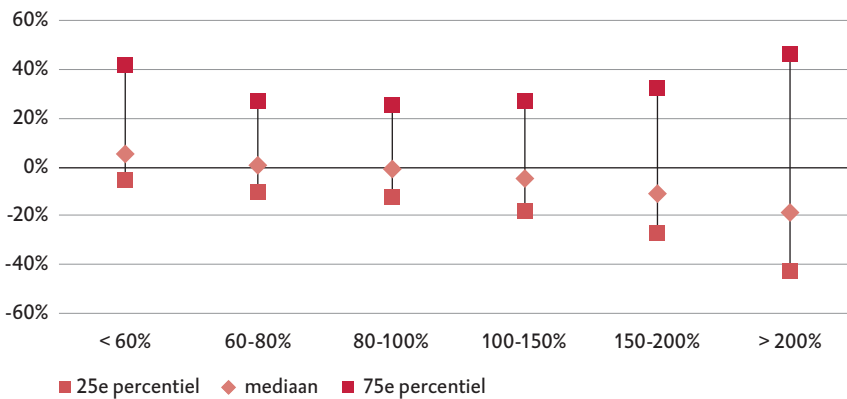
Grote spreiding in koopkrachtontwikkeling

Omdat de cijfers in figuur 6.1 betrekking hebben op de mediane koopkrachtontwikkeling zeggen deze nog weinig over de mate van inkomensonzekerheid, oftewel de mate waarin huishoudens met een bepaalde inkomenspositie in onze zekerheid verkeren over hun toekomstige inkomensontwikkeling. Een indicator hiervoor vormt de spreiding van de koopkrachtmutaties van huishoudens die tot dezelfde inkomensgroep behoren. Figuur 6.4 geeft hiervan een indruk voor de koopkrachtontwikkeling over een periode van vier jaar (2009-2013). De groene vierkanten geven de ondergrens aan van de koopkrachtstijging van de 25 procent huishoudens binnen elke inkomensgroep met de sterkste koopkrachtstijging, terwijl de blauwe vierkanten de bovengrens aangeven van de koopkrachtdaling voor de 25 procent huishoudens met de ongunstigste koopkrachtontwikkeling. In de laagste inkomensklasse is dus een kwart van de huishoudens tussen 2009 en 2013 minimaal 40 procent in koopkracht vooruitgegaan, terwijl ook een kwart minimaal 7 procent in koopkracht is achteruitgegaan.

Figuur 6.4 laat zien dat de spreiding in koopkrachtontwikkeling groot is, vooral voor de laagste en hoogste inkomensgroepen. Bovendien blijkt de spreiding ten opzichte van de mediane koopkrachtontwikkeling naar boven groter dan de spreiding naar beneden. Het duidelijkst zien we dit bij de hoogste inkomensgroep. Eén op de vier personen in deze groep is er in vier jaar tijd meer dan 40 procent op vooruitgegaan en eveneens één op de vier is er meer dan 40 procent op achteruitgegaan. Hoewel de mediane koopkrachtontwikkeling in deze groep sterk negatief was (de helft is er minimaal 20% op achteruitgegaan), heeft toch een niet te verwaarlozen deel van deze groep een sterke koopkrachtstijging doorgemaakt.

Hoewel de spreiding bij de middeninkomensgroepen, vooral die tussen 60 en 150 procent van de mediaan, beduidend kleiner is, is ook hier de variatie groot. In de inkomensklasse van 80-100 procent van de mediaan is de koopkracht van het kwart dat er het sterkste op vooruit is gegaan in vier jaar tijd 38 procent verbeterd ten opzichte van het kwart dat het er meest op is achteruitgegaan. Om dit iets concreter te maken: van de personen met een gestandaardiseerd besteedbaar inkomen van 20.000 euro in 2009 (wat ongeveer het gemiddelde inkomen in de groep van 80-100% van de mediaan was), had vier jaar later een op de vier een inkomen van 24.800 euro of meer en één op de vier een inkomen van 17.300 euro of minder.

Figuur 6.4 Spreiding in koopkrachtontwikkeling 2009-2013

Bron: CBS (IPO 2009-2013, microdata)

6.3 MOBILITEIT TUSSEN INKOMENSKLASSEN

Betekent de grote spreiding in koopkrachtmutatie binnen de inkomensklassen nu ook dat er omvangrijke stromen zijn tussen de inkomensklassen? Meer specifiek: slaagt een substantieel deel van de middengroep erin op te klimmen naar de hogere inkomensgroep of zakt een aanmerkelijk deel terug naar de lagere inkomensgroep?

Tabel 6.1 laat zien dat dit niet het geval is, als we een indeling in drie inkomensklassen hanteren. In de periode 2000-2013 bevonden meer dan 9 op de 10 personen uit de middeninkomensgroep zich in het volgende jaar nog steeds in de middeninkomensgroep. Ruim 4 procent was gedaald naar de lagere inkomensgroep en iets meer dan 2 procent was opgeklommen naar de hoogste inkomensgroep. Minder dan één op de twintig personen uit de middengroep had dus te maken met sociale daling. In de lagere en de hogere inkomensgroepen is de inkomensmobiliteit veel groter. Bijna één op de drie personen uit de lagere inkomensgroep wist op te klimmen naar de middengroep en bijna één op de drie personen uit de hogere inkomensgroep zakte naar de midden- of lagere inkomensgroep.

Tabel 6.1 Verandering in inkomensklasse na een jaar, 2000-2013 (in %)

Inkomensklasse in tweede jaar	Inkomensklasse in eerste jaar t.o.v. mediaan		
	< 60%	60-200%	> 200%
< 60%	67,0	4,2	1,9
60-200%	32,2	93,6	29,4
> 200%	0,8	2,2	68,7
Totaal	100	100	100

Bron: CBS (IPO 2000-2013, microdata)

Doordat de middengroep meer dan 80 procent van alle huishoudens omvat, suggereren de cijfers in tabel 6.1 echter een grotere stabiliteit in de middengroep dan gerechtvaardigd is. Binnen deze groep is er wel degelijk sprake van een aanzienlijke opwaartse en neerwaartse mobiliteit. Tabel 6.2 geeft hiervan een betere indruk door ook de subgroepen binnen de middeninkomensgroep te onderscheiden. De roodgedrukte cijfers representeren de personen die in het volgende jaar niet van inkomensklasse zijn veranderd. Nu blijkt er ook in de middeninkomensgroepen een aanzienlijke opwaartse en neerwaartse mobiliteit.

Behalve in de inkomensgroep 100-150 procent van de mediaan is een derde of meer van de personen in de middeninkomensgroepen van plaats veranderd. In de meeste gevallen betreft dit overigens een verplaatsing naar een aangrenzende inkomensklasse. Onder de mediaan overheerst de opwaartse mobiliteit, boven de mediaan de neerwaartse mobiliteit. Dit lijkt weer voornamelijk het gevolg van regressie naar het gemiddelde en duidt dus opnieuw op een belangrijke rol van toeval. Dat de mobiliteit in de klasse 100-150 procent aanzienlijk kleiner is, wordt waarschijnlijk verklaard door het feit dat dit de grootste inkomensklasse is: bijna een derde van alle personen bevindt zich in deze inkomensklasse.

Tabel 6.2 Verandering van inkomensklasse na een jaar, 2000-2013 (in %)

Inkomensklasse in tweede jaar	Inkomensklasse in eerste jaar t.o.v. mediaan					
	< 60%	60-80%	80-100%	100-150%	150-200%	> 200%
< 60%	67,0	12,3	3,2	1,6	1,3	1,9
60-80%	20,9	60,2	13,9	2,6	1,1	1,2
80-100%	5,9	21,1	58,1	11,2	2,3	1,8
100-150%	4,5	5,4	23,2	74,1	22,9	7,9
150-200%	1,0	0,6	1,2	9,2	60,4	18,5
>200%	0,8	0,3	0,4	1,3	12,0	68,7
Opwaartse mobiliteit	33,0	27,4	24,8	10,5	12,0	0,0
Neerwaartse mobiliteit	0,0	12,3	17,1	15,4	27,6	31,3
Totaal	100	100	100	100	100	100

Bron: CBS (IPO 2000-2013, microdata)

Groeiende onzekerheid van koopkrachtontwikkeling?

Een belangrijke vraag is nu of de spreiding in koopkrachtmutatie over de jaren toeneemt, zoals men zou verwachten als de inkomensonzekerheid groter wordt.

Figuur 6.5 geeft de spreiding van de jaarlijkse koopkrachtmutatie van de verschillende inkomensgroepen weer in de vorm van de standaarddeviatie. Hoe groter de standaarddeviatie, hoe groter de spreiding in jaarlijkse koopkrachtontwikkeling *binnen* de inkomensklassen. Figuur 6.5 laat zien dat de variatie in koopkrachtontwikkeling (behalve in 2002) veruit het grootst is voor de lage inkomensgroep. Voor de hoge inkomensgroep vertoont de spreiding in enkele jaren (2002, 2007) forse uitschieters, maar zij is verder beduidend kleiner. De spreiding in koopkrachtmutatie is het kleinst voor de middeninkomensgroepen. Anders gezegd: de middeninkomensgroepen ervaren veel minder inkomensonzekerheid dan de lage en – in mindere mate – de hoge inkomensgroepen. Verder valt op dat de spreiding in koopkrachtmutatie in de jaren 1991-1999 voor de middengroepen een licht stijgende trend vertoonde, maar in de jaren 2001-2013 weer een dalende trend. Aan het feit dat de standaarddeviatie in de periode na 2000 groter is dan vóór 2000 (vooral voor de hogere en lagere inkomens) kan, vanwege de wijziging in de wijze van registratie van de inkomens door het CBS, geen betekenis worden toegekend. We kunnen dus alleen de trends voor en na 2000 vergelijken, maar niet de niveaus.

Het beeld dat uit figuur 6.5 oprijst, staat haaks op de vaak gehoorde (veronder)stelling dat de inkomensonzekerheid van de middengroepen toeneemt. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de koopkrachtontwikkeling van huishoudens voor het grootste deel wordt bepaald door min of meer vrijwillige veranderingen in hun situatie, zoals de overstap naar een andere (vaak beter betaalde) baan, het krijgen van kinderen, gaan samenwonen of scheiden. Het is denkbaar dat tijdens een economische crisis huishoudens terughoudender zijn in deze veranderingen dan in

een periode van economische bloei. In ieder geval zal het aantal mensen dat overstapt naar een beter betaalde baan afnemen tijdens een crisis. Daar staat weliswaar een groeiend aantal tegenover dat zijn baan verliest, maar dat aantal is ook tijdens een crisis kleiner dan het aantal baanwisselaars tijdens een bloeiperiode.³ Verder heeft een economische crisis een negatief effect op het aantal huwelijkssluitingen⁴ en geboortes⁵, gebeurtenissen die eveneens vaak met een forse inkomensschok gepaard gaan. Aangezien de dalende trend echter al voor de crisis lijkt te zijn ingezet (met uitzondering van 2007), is het de vraag of de crisis een afdoende verklaring biedt. Een aanvullende verklaring kan de groei van het aantal tweeverdieners bieden. Doordat een steeds groter deel van de huishoudens in de middeninkomensgroep minimaal twee inkomens telt, hebben veranderingen in een individueel inkomen minder invloed op het totale huishoudensinkomen. Dit heeft een dempend effect op de fluctuaties in de koopkracht van de huishoudens, en dus ook in de spreiding van de koopkrachtontwikkeling.

Figuur 6.5 **Standaarddeviatie jaarlijkse koopkrachtmutatie naar inkomensklasse**

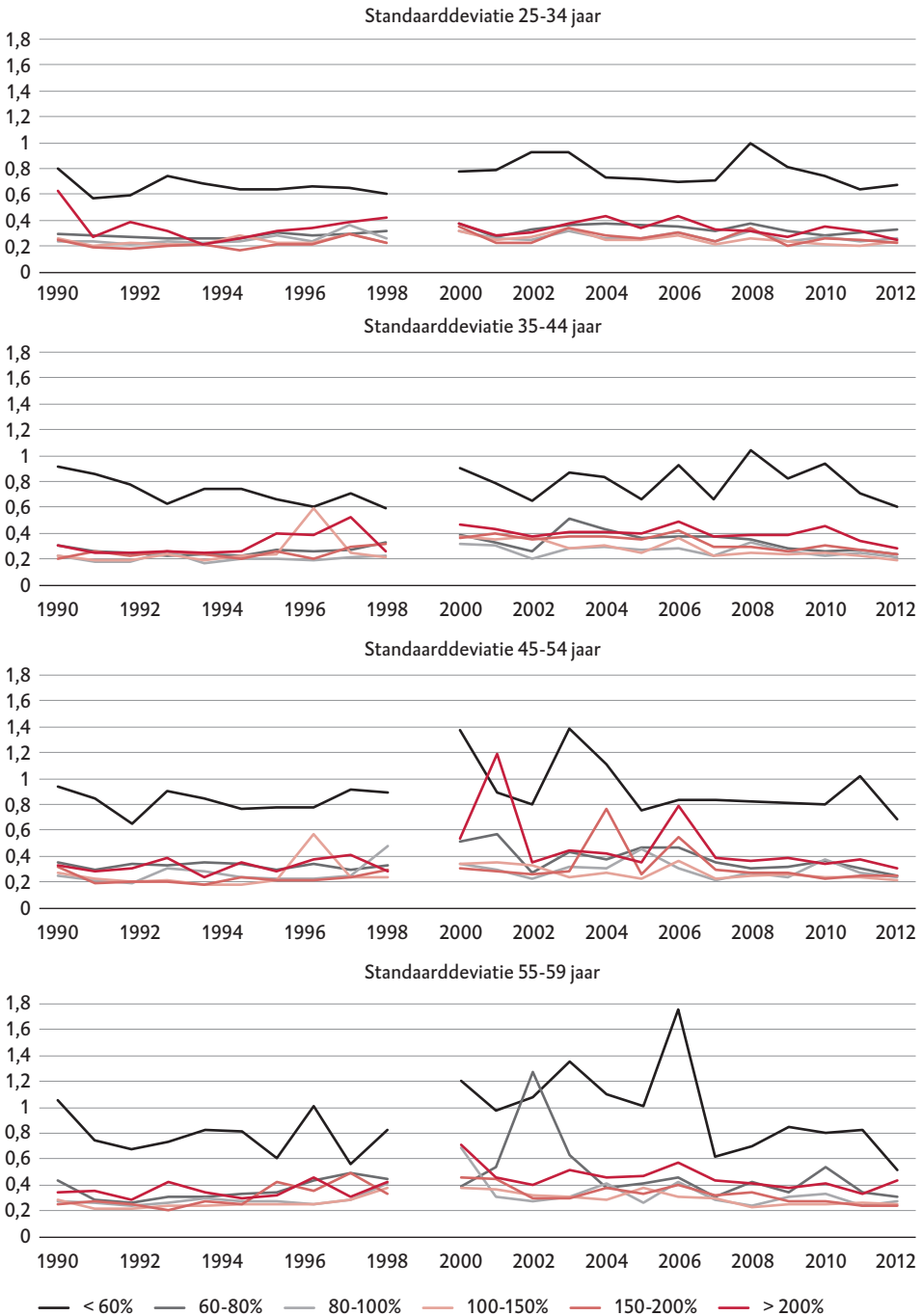

Bron: CBS (IPO 1989-2013, microdata)

Groeiende onzekerheid onder jongeren?

Dat er geen aanwijzingen zijn dat de inkomensonzekerheid voor de middengroepen toeneemt, zou ook kunnen samenhangen met divergerende trends voor verschillende leeftijdsgroepen. Het is denkbaar dat vooral voor jongere huishoudens de onzekerheid toeneemt, doordat zij veel vaker op flexibele contracten zijn aangewezen dan de wat oudere groepen. Als de onzekerheid voor jongeren toeneemt, maar voor ouderen gelijk blijft of zelfs afneemt, zou het kunnen dat de gemiddelde onzekerheid, zoals blijkt uit de standaarddeviatie, weinig verandert.

Figuur 6.6 **Standaarddeviatie jaarlijkse koopkrachtmutatie naar leeftijd en inkomensklasse, 1989-2013**

Bron: CBS (IPO 1989-2013, microdata)

Figuur 6.6 toont de ontwikkeling van de standaarddeviatie van de jaarlijkse koopkrachtmutatie voor verschillende leeftijdsgroepen en verschillende inkomensklassen. Allereerst valt op dat voor alle leeftijdsgroepen de standaarddeviatie in de laagste inkomensklasse verreweg het grootst is. Ten tweede is de standaarddeviatie voor jongeren in verschillende inkomensklassen niet systematisch groter dan voor oudere leeftijdsgroepen. Integendeel, vooral na 2000 is de standaarddeviatie van de koopkrachtmutatie voor jongeren zelfs iets kleiner dan voor de oudere leeftijdscategorieën. Anders gezegd: de inkomensonzekerheid is voor jongere huishoudens zeker niet groter dan voor oudere huishoudens. In de derde plaats is er bij jongeren geen sprake van een toename van de onzekerheid over de tijd. Alleen in de tweede helft van de jaren negentig nam de onzekerheid licht toe, maar sinds 2004 of 2005 lijkt de inkomensonzekerheid onder jongeren zelfs iets af te nemen. Die trend doet zich overigens bij alle leeftijdsgroepen voor. Er zijn dus geen aanwijzingen dat vooral jongeren geconfronteerd worden met toenemende inkomensonzekerheid. Hierbij dient wel de kanttekening te worden gemaakt dat huishoudens met een hoofd onder de 25 jaar in deze analyses niet worden meegenomen.

Het effect van veranderingen in huishoudsamenstelling

Zoals eerder opgemerkt, kunnen (grote) veranderingen in koopkracht onder meer worden veroorzaakt door een verandering in de huishoudenssamenstelling. Zelfs als het besteedbaar inkomen niet verandert, kan een verandering in het huishouden tot een aanzienlijke verandering in het gestandaardiseerde inkomen (oftewel de koopkracht) leiden. Ter illustratie: als twee alleenstaanden met hetzelfde besteedbaar inkomen gaan samenwonen en hun (gezamenlijke) besteedbaar inkomen blijft gelijk, zal hun koopkracht door de schaalvoordelen van het samenwonen met 18 procent ($2/1,7$) stijgen. Het is aannemelijk dat een aanzienlijk deel van de spreiding in de koopkrachtverandering samenhangt met veranderingen in de huishoudenssamenstelling. Dit wordt bevestigd door de cijfers in tabel 6.3. Deze toont de (gemiddelde) jaarlijkse koopkrachtverandering tussen 2000 en 2014 voor verschillende huishoudentypen afhankelijk van de vraag of de samenstelling van het huishouden gelijk bleef dan wel veranderde. Voor elk huishoudentype wordt niet alleen de mediaan (50^e percentiel), maar ook het 25^e en 75^e percentiel van de koopkrachtverandering vermeld. Zo kan in tabel 6.3 worden gelezen dat een kwart van de alleenstaanden die een jaar later nog steeds alleenstaande waren, minimaal 4,6 procent in koopkracht achteruitging, de helft van hen ten minste 0,8 procent in koopkracht steeg en een kwart ten minste 7,6 procent in koopkracht vooruitging. Van de alleenstaanden, die een jaar later niet meer alleenstaande zijn⁶, is een kwart minimaal 1,6 procent in koopkracht achteruitgegaan, de helft ten minste 29,1 procent vooruitgegaan en een kwart tenminste 66,1 procent in koopkracht vooruitgegaan.

Tabel 6.3 Jaarlijkse koopkrachtverandering naar (verandering in) huishoudenssamenstelling, 2000-2013

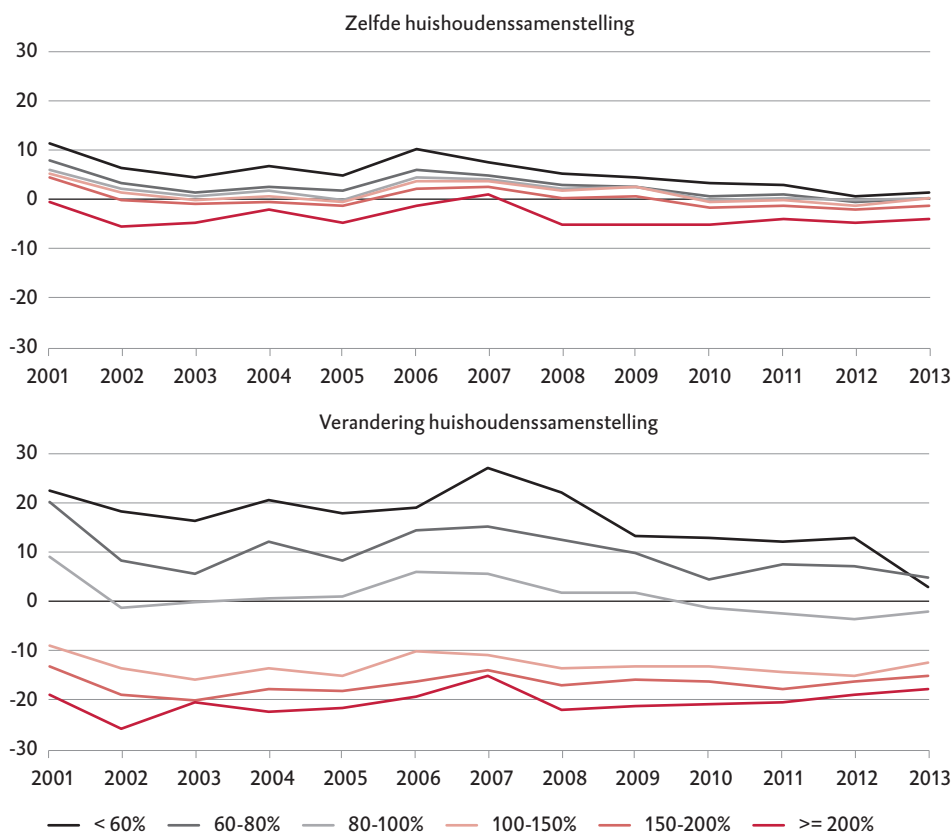
	Zelfde huishoudenssamenstelling			Verandering in huishouden			
	Perctiel:	25	50	75	25	50	75
Alleenstaande		-4,6	0,8	7,6	-1,6	29,1	66,1
Paar zonder kinderen		-4,8	0,9	7,7	-24,9	-16,0	-3,9
Paar met kinderen		-4,1	2,3	10,0	-18,6	-6,5	7,8
Eenoudergezin		-4,2	2,6	11,2	-12,9	7,2	40,5
Overig meerpersoons-huishouden		-4,3	1,9	9,6	-24,0	-6,7	10,6
Totaal		-4,3	1,9	9,6	-18,9	-5,0	13,7

Bron: CBS (IPO 2000-2013, microdata)

Inderdaad is de spreiding in koopkrachtmutatie aanzienlijk groter voor degenen van wie de huishoudenssamenstelling zich wijzigt dan voor wie het huishouden gelijk blijft. Van de eerste groep gaat bijna één op de vier over naar een andere inkomensklasse (als we uitgaan van een driedeling in laag, midden en hoog), van de laatste groep is dit slechts één op de tien. Alleenstaanden gaan meestal fors vooruit als zij gaan samenwonen. Paren gaan er veelal op achteruit als hun huishouden verandert. Dit kan zowel komen doordat zij gaan scheiden, wat gepaard gaat met een mediaan koopkrachtverlies van zo'n 30 procent, als doordat er een kind wordt geboren, resulterend in een mediaan koopkrachtverlies van 16 procent (niet in de tabel). Eenoudergezinnen gaan er sterk op vooruit als zij een partner krijgen (mediane koopkrachtstijging van 31%), maar ondervinden een forse koopkrachtdaling (17%) als het (laatste) kind het huishouden verlaat.

Figuur 6.7 laat de (mediane) koopkrachtontwikkeling van verschillende inkomensklassen zien voor degenen van wie de samenstelling van het huishouden gelijk blijft (boven) en degenen van wie het huishouden verandert (onder). Hieruit blijkt dat de gunstiger koopkrachtontwikkeling van de lagere inkomensgroepen die we eerder zagen, samenhangt met veranderingen in de huishoudenssamenstelling. Als huishoudens met een inkomen tot 80 procent van de mediaan van samenstelling veranderen, resulteert dit meestal in een forse koopkrachtstijging, terwijl veranderingen van huishoudens met een inkomen boven de mediaan meestal tot een fors koopkrachtverlies leiden. Bij de armere huishoudens gaat het vaak om alleenstaanden en alleenstaande ouders die gaan samenwonen, terwijl het bij de hogere inkomens vaak paren betreft die een kind krijgen of waarvan een kind het huishouden verlaat.

Figuur 6.7 Mediane koopkrachtontwikkeling naar inkomensklasse indien huishoudenssamenstelling niet (boven) of wel (onder) verandert, 2001-2013

Bron: CBS (IPO 2000-2013, microdata)

Behalve het verschil in koopkrachtontwikkeling tussen huishoudens waarvan de samenstelling verandert en huishoudens die gelijk blijven, is ook van belang welk deel van de huishoudens in verschillende inkomensklassen van samenstelling verandert. De stabiliteit van huishoudens blijkt het grootst te zijn in de middengroepen: 13 à 14 procent van de huishoudens tussen 60 en 150 procent van de mediaan is een jaar later van samenstelling veranderd. Van de armere huishoudens is dit 19 procent en van de rijkere huishoudens 17 procent. Deze relatief grote stabiliteit van middeninkomenshuishoudens draagt bij aan de kleinere spreiding in inkomensontwikkeling in vergelijking met de hogere en lagere inkomens (zie figuur 6.5).

Hoewel deze cijfers het grote effect van veranderingen in de huishoudenssamenstelling bevestigen, laat tabel 6.3 niettemin zien dat er ook onder degenen van wie het huishouden niet verandert nog een aanzienlijke spreiding in koopkrachtmuta-

tie is. In veel gevallen is het verschil tussen de 25 procent die het meest vooruitgaan en de 25 procent die het meest achteruitgaan in de orde van grootte van 12 tot 15 procentpunten. Er spelen dus meer factoren dan alleen veranderingen in de huishoudenssamenstelling. Een voor de hand liggende kandidaat hiervoor zijn veranderingen in de arbeidsmarktpositie.

Het effect van transities op de arbeidsmarkt

Tabel 6.4 toont het belang van veranderingen in de voornaamste bron van inkomen van een huishouden voor de koopkrachtontwikkeling. Vergeleken met de veranderingen in huishoudenssamenstelling zijn de effecten van veranderingen in inkomstenbron iets minder groot en is de spreiding voor de huishoudens waarvan de bron van inkomen niet verandert, juist groter. Eén op de vijf huishoudens waarvan de inkomensbron verandert, gaat over naar een andere inkomensklasse (bij een driedeling in laag, midden en hoog), terwijl dit geldt voor één op de tien huishoudens waarvan de inkomensbron niet verandert. Dit duidt erop dat veranderingen in arbeidsmarktpositie een minder groot effect hebben op de koopkrachtontwikkeling dan veranderingen in huishoudenssamenstelling. Hierbij dient men wel te bedenken dat zich ook bij huishoudens waarvan de voornaamste inkomensbron gelijk blijft, belangrijke arbeidsmarkttransities kunnen voordoen, zoals een wisseling van werkkring of een verandering in de arbeidsmarktpositie van de tweede verdiener.

De grootste koopkrachtveranderingen doen zich voor bij zelfstandigen (met als belangrijkste bron van inkomen de eigen onderneming). Van degenen die in twee opeenvolgende jaren zelfstandige zijn, gaat een kwart er minimaal 16,6 procent op achteruit en een kwart minimaal 17,7 procent op vooruit. Van de zelfstandigen die een andere (voornaamste) bron van inkomen krijgen, gaat een kwart zelfs er ten minste 37,6 procent op achteruit. Het betreft hier vooral zelfstandigen die een uitkering gaan ontvangen. Maar ook zelfstandigen die in loondienst treden, gaan er vaak in koopkracht op achteruit (mediane koopkrachtdaling van 3%).

Werknemers die zelfstandige worden, ondervinden meestal een koopkrachtstijging (mediane toename van 4%), terwijl werknemers die een uitkering gaan ontvangen doorgaans fors erop achteruitgaan (mediane koopkrachtdaling van 7-13%). Ontvangers van een sociale uitkering gaan er, begrijpelijkerwijs, vooral (fors) op vooruit als zij weer aan het werk gaan (mediane koopkrachtstijging van 5-13%). Een overgang van een inkomensverzekering (zoals de ww) naar een inkomensvoorziening (zoals de bijstand), brengt vaak een koopkrachtdaling met zich mee (mediane koopkrachtdaling van 3-5%).

Tabel 6.4 Jaarlijkse koopkrachtverandering naar (verandering in) bron van inkomen, 2000-2014 (in %)

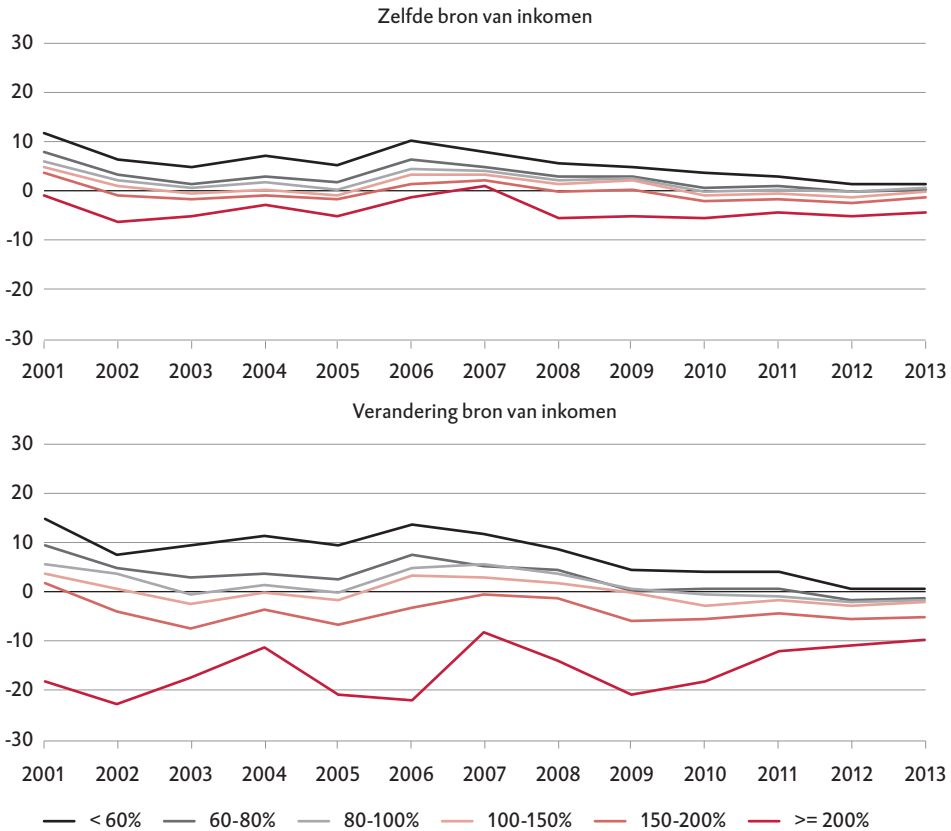
Percentiel:	Zelfde bron van inkomen			Verandering bron van inkomen		
	25	50	75	25	50	75
Werknemer	-4,8	1,6	9,1	-17,5	-3,3	8,8
Zelfstandige	-16,6	-0,1	17,7	-37,6	-8,0	12,7
Overig actief	-6,8	1,1	10,0	-11,9	0,8	14,6
Werkloosheidsuitkering	-11,0	-0,6	8,3	-9,6	3,3	18,3
Arbeidsongeschiktheids- uitkering	-5,3	0,3	6,6	-11,4	0,6	15,2
Bijstandsuitkering	-3,5	0,8	7,6	-8,7	7,5	28,5
Overige uitkeringen	-5,1	0,2	6,9	-8,8	0,6	12,1
Totaal	-5,7	1,4	9,6	-11,5	1,2	14,2

Bron: CBS (IPO 2000-2013, microdata)

Figuur 6.8 toont de (mediane) koopkrachtontwikkeling van verschillende inkomensklassen voor de huishoudens waarvan de voornaamste bron van inkomen gelijk blijft (boven) en huishoudens waarvan de bron van inkomen verandert (onder). Verschillen in koopkrachtontwikkeling tussen inkomensklassen hangen vooral samen met veranderingen in de bron van inkomen. Lagere inkomensgroepen waarvan de inkomensbron verandert, gaan meestal in koopkracht vooruit, terwijl hogere inkomensgroepen door een verandering van inkomensbron er vaak op achteruitgaan. Wel valt op dat deze verschillen tussen de inkomensklassen sinds 2001 beduidend kleiner zijn geworden. Dit komt overeen met de convergentie in de koopkrachtontwikkeling tussen de inkomensklassen in figuur 6.1. Deze lijkt dus vooral veroorzaakt te worden door minder grote verschillen tussen huishoudens waarvan de inkomensbron verandert.

Ook hier is weer van belang van welk deel van de huishoudens in de verschillende inkomensklassen de voornaamste inkomensbron verandert. Net als bij de huishoudenssamenstelling laten ook hier de middeninkomensgroepen de grootste stabiliteit zien. Van 14 procent van de huishoudens tussen 80 en 150 procent van de mediaan verandert jaarlijks de voornaamste inkomensbron, bij de lagere inkomens loopt dit op naar 21 procent en bij de hoogste inkomens naar 16 procent. Ook dit draagt bij aan de relatief beperkte spreiding in koopkrachtontwikkeling binnen de middeninkomensgroep.

Figuur 6.8 Mediane koopkrachtontwikkeling naar inkomensklasse indien de voornaamste inkomensbron niet (boven) of wel (onder) verandert, 2001-2013

Bron: CBS (IPO 2000-2013, microdata)

6.4 CONCLUSIES

De belangrijkste conclusie van dit hoofdstuk is dat er geen aanwijzing is dat de middeninkomensgroepen 'onder druk' staan voor zover het gaat om de koopkrachtontwikkeling van individuele huishoudens die behoren tot de middeninkomensgroep (60-200% van het mediane huishoudensinkomen). In het algemeen is de koopkrachtontwikkeling gunstiger naarmate het inkomen van het huishouden lager is. Koopkrachtontwikkeling is hierbij, zoals gebruikelijk, geïnterpreteerd als de jaarlijkse reële verandering van het gestandaardiseerde besteedbaar huishoudensinkomen. De koopkrachtontwikkeling van huishoudens in de middeninkomensgroep is over de periode 1989-2013 steeds gunstiger geweest dan van de hogere inkomensgroep (boven 200% van de mediaan), maar minder gunstig dan van de lagere inkomensgroep (onder 60% van de mediaan). Binnen de middeninkomensgroep is de ontwikkeling voor de lagere inkomens (onder de mediaan)

weer gunstiger dan voor de hogere middeninkomens (boven de mediaan). De lagere middeninkomensgroepen zijn er bijna elk jaar sinds 1989 in koopkracht op vooruitgegaan, terwijl de hogere middeninkomensgroepen in veel jaren een koopkrachtdaling hebben ondervonden.

De sterke negatieve samenhang tussen inkomensniveau en koopkrachtontwikkeling wijst op een aanzienlijke 'regressie naar het gemiddelde'. Dit betekent dat een beduidend deel van de koopkrachtmutaties door 'toevallige' factoren wordt bepaald, dat zijn factoren die een eenmalige 'afwijking' van het 'normale' inkomen op langere termijn veroorzaken en niet samenhangen met de mutatie in het jaar daarvoor. De (mediane) koopkrachtontwikkeling van de middengroepen komt vrij nauw overeen met de bruto-loonontwikkeling, wat onderstreept hoe zeer het inkomen van de middeninkomens wordt bepaald door de inkomsten uit arbeid in loondienst.

Rond de mediane koopkrachtontwikkeling is er sprake van een grote spreiding, waarbij de 25 procent van de middeninkomens die de gunstigste ontwikkeling doormaakt in een jaar tijd minimaal 40 tot 50 procent koopkrachtwinst boekt ten opzichte van de 25 procent met de minst gunstige koopkrachtontwikkeling. Deze grote spreiding in koopkrachtontwikkeling binnen dezelfde inkomensgroep wordt ten dele verklaard door veranderingen in de huishoudensamenstelling. Gaan samenwonen, scheiden, een kind krijgen of een kind dat het huis verlaat zijn gebeurtenissen die grote schokeffecten in de koopkracht teweegbrengen. Voor de lagere inkomensgroepen resulteren veranderingen in het huishouden doorgaans in een (grote) koopkrachtstijging, maar de hogere inkomensgroepen gaan er juist vaak in koopkracht op achteruit als het huishouden verandert. De middengroepen nemen ook hier weer een tussenpositie in. Bovendien zijn middeninkomenshuishoudens relatief stabiel in vergelijking met de lagere en hogere inkomensgroepen, waardoor veranderingen in huishoudensamenstelling bij de middengroepen een wat kleinere rol spelen.

Daarnaast hebben transities op de arbeidsmarkt, zoals werkloos of arbeidsongeschikt worden of werk vinden, een groot effect op de koopkracht, zij het dat deze effecten iets kleiner zijn dan van veranderingen in het huishouden. Opnieuw betekenen veranderingen in de voornaamste inkomensbron voor de lagere inkomensgroepen meestal een koopkrachtstijging en voor de hogere inkomensgroepen een koopkrachtdaling, terwijl de middengroepen zich wederom tussen deze uitersten bevinden. En wederom kenmerken de middengroepen zich door een iets grotere stabiliteit dan de lagere en hogere inkomensgroepen.

Ondanks de grote variatie in koopkrachtontwikkeling, bevinden meer dan negen op de tien middeninkomenshuishoudens zich na een jaar nog steeds in de middeninkomensgroep. Dit komt echter voor een belangrijk deel doordat de midden-

inkomensgroep zo'n groot deel (82%) van alle personen omvat. Onderscheiden we binnen de middeninkomensgroep vier subgroepen, dan is er wel een aanzienlijke mobiliteit tussen deze subgroepen: één op de drie bevindt zich dan na een jaar in een andere (sub)groep.

De spreiding in koopkrachtontwikkeling mag dan groot zijn, er zijn geen aanwijzingen dat deze in de afgelopen kwart eeuw is toegenomen. De variatie in de jaarlijkse koopkrachtmutatie is sinds 1989 grosso modo gelijk gebleven. In de tweede helft van de jaren negentig leek de spreiding in koopkrachtontwikkeling binnen de middengroepen licht toe te nemen, maar sinds 2005 laat ze juist een licht dalende trend zien. De vaak gehoorde (veronder)stelling dat de inkomensonzekerheid voor de middengroepen toeneemt, wordt dan ook niet ondersteund door de feiten. Dit geldt evenmin als we speciaal naar de jongeren (tussen 25 en 34 jaar) kijken. Ook voor deze leeftijdsgroep is de onzekerheid sinds 2005 licht afgenomen. Wel past hierbij de kanttekening dat huishoudens met een hoofd onder de 25 jaar in deze analyse buiten beschouwing zijn gelaten.

Alles tezamen komt uit deze analyses een beeld naar voren van de middeninkomens als een bevolkingsgroep met een relatief stabiele positie en een gematigde koopkrachtontwikkeling. Anders dan vaak wordt verondersteld, verslechtert de inkomensontwikkeling van de middengroepen niet in vergelijking met de hogere of lagere inkomensgroepen, al is er sinds 2008 wel sprake van een dalende trend in de koopkrachtontwikkeling. Evenmin zijn er aanwijzingen dat de inkomensonzekerheid van de middengroepen toeneemt door een toenemende instabiliteit van huishoudens of door een afname van werkzekerheid.

NOTEN

- 1 De mediane koopkrachtstijging is de middelste waarde binnen de verschillende inkomensklassen. Dus dat de mediane koopkrachtstijging voor de lagere inkomensgroep in 1990 7 procent bedroeg, betekent dat de helft van de huishoudens met een inkomen onder 60 procent van de mediaan tussen 1989 en 1990 meer dan 7 procent in koopkracht is vooruitgegaan en de andere helft minder dan 7 procent is vooruitgegaan of is achteruitgegaan. De mediane koopkrachtstijging geeft een beter beeld dan de gemiddelde koopkrachtstijging, doordat de laatste sterk wordt bepaald door huishoudens met een extreem grote of kleine (negatieve) koopkrachtstijging. Voor de lage inkomenscategorie is de berekening van de koopkrachtmutatie beperkt tot huishoudens met een gestandaardiseerd besteedbaar inkomen van meer dan € 5.000, aangezien zich bij lagere inkomens vaak extreem grote procentuele veranderingen voordoen.
- 2 Exacter uitgedrukt: de mediane koopkrachtstijging van de huishoudens met een inkomen van minder dan 60 procent van de mediaan bedroeg in de periode 2000-2013 gemiddeld 5,6 procent per jaar.
- 3 Tussen 2008 en 2013 verdubbelde het aantal werkzame personen dat een jaar later werkloos was van 122.000 naar 244.000. Tegelijkertijd halveerde het aantal baanwisselaars van 501.000 naar 242.000. In absolute aantallen is het laatste effect dus ruim tweemaal zo groot als het eerste.
- 4 Tussen 2008 en 2013 daalde het aantal huwelijkssluitingen per 1000 inwoners van 4,6 naar 3,8 (bron: CBS Statline).
- 5 Tussen 2008 en 2013 daalde het vruchtbaarheidscijfer (aantal levendgeborenen per 1000 vrouwen in de leeftijd van 15 tot 50 jaar) van 47,8 naar 45,3 (bron: CBS Statline).
- 6 In vier van de vijf gevallen gaat het om personen die zijn gaan samenwonen met een partner, maar in één op de vijf gevallen om alleenstaanden die een kind hebben gekregen of die (weer) bij hun ouders zijn gaan wonen.